

Block 5

2007-03-31

Svarshäfte nr.

Högskoleprovet

DELPROV 9

LÄSe

Delprovet innehåller 20 uppgifter.

Anvisningar

Delprovet LÄS prövar din förmåga att ta till dig innehållet i texter skrivna på svenska. Provet består av fem texter från olika ämnesområden. Till varje text hör fyra uppgifter. Varje uppgift består av en fråga med fyra svarsförslag. Ett av svarsförslagen är rätt.

Läs texten och välj ut det svarsförslag som med stöd av texten bäst besvarar frågan.

Ibland kan du klart se att ett av svarsförslagen är rätt och att de andra är fel. Ibland verkar först flera svar mer eller mindre rimliga. Då måste du, genom att jämföra de olika svarsförslagen, välja ut det som **bäst** besvarar frågan.

Observera att du ska lösa uppgifterna med ledning av den information som ges i respektive text.

Alla svar ska föras in i svarshäftet. Det ska ske **inom** provtiden.

Markera tydligt.

Om du inte kan lösa en uppgift, försök då att bedöma vilket svarsförslag som verkar mest rimligt.

Du får inget poängavdrag om du svarar fel.

På nästa sida börjar provet som innehåller **5 texter** och **20 uppgifter**.

Provtiden är 50 minuter.

BÖRJA INTE MED PROVET FÖRRÄN PROVLEDAREN SÄGER TILL.

Sagan om ringen

Ett slitet antagande är att filmen reflekterar sin tid och det samhälle den uppstår i. På sjuttioalet, när böckerna *Sagan om ringen* svepte över världen, floppade ändå de två filmerna som baserades på dem. Berättelsen förmådde inte konkurrera med tidens bildmediala storsatsning *Stjärnornas krig* där det onda avgjort kom utifrån och där även en kvinna hade en betydande roll. I dag har världen på ett annat sätt blivit beredd att ta emot Sagan i megaform, en berättelse där det onda på ett oroväckande sätt manipulerar inom det godas domäner. Det kan vara intressant med en fundering kring det nutida framgångsreceptet.

Det omedelbara visuella intrycket säger att filmen talar främst till en ung manlig publik mellan 15 och 25, upp vuxen med dataspel och serietidningar. Dess estetik är ett hisnande exempel på hur perspektiv som utvecklats under de senaste 20 åren med början i TV-spel nu förts över till den vita duken. Så till exempel anknuter de fallande broarna i Morias grottor visuellt till bl.a. *Super Mario Bros*-spelen, medan de stora kampscenerna i filmen refererar till senare tiders mera sofistikerade krigsspel, som *Age of Empires* eller *Warcraft*.

För att förankra framgången bland andra åskådargrupper har man naturligtvis plockat även från andra perioders populära fatabur. Så till exempel är scenen där Boromir dör i Aragorns armar direktkopierad från Giuseppe Verdis opera *Don Carlos*, hobernas hus i Fylke påminner starkt om boningarna i *Det susar i säven*, och invånarna själva för tankarna till Charles Dickens eller Lewis Carroll.

En föga originell slutsats som man kan dra från handlingen och karaktärsteckningen är, att *Sagan om ringen* handlar om ”male bonding”, manliga förbund. Själva avsnittet heter ju *Fellowship of the Ring* – och de relationer som breder sig som ett nät över berättelsens yta beskriver ju vänskap mellan män oavsett om de är trollkarlar, hober, alver eller människor. Vid sidan av den växande kärleken mellan Aragorn och Boromir är det mest framträdande förhållandet som porträtteras det mellan hoberna Frodo och Samwise.

Frodo och Sam är vänner sedan barnsben, och den något enfaldige Sams tillgivenhet för sin kamrat får sitt mest rörande uttryck när han i slutet av berättelsen börjar vada efter båten som Frodo nyss har skjutit ut i floden. Han ska följa efter sin vän trots att han inte kan simma: det är vänskap mot alla odds och allt förnuft. Han hinner nästan drunkna innan Frodos utsträckta hand räddar honom.

Det blir inte svårt att hävda att denna film handlar om kärlek, trohet och vänskap mellan män. ”Jaja, det har vi väl hört förr”, säger den luttrade en smula otåligt. Men faktum är att denna sorts berättelser har framstått som

en bristvara under senare år. Den vita duken har snarare dominerats av berättelser som beskriver svek på många plan i (kompis)relationer, såsom det uttrycks i *Training Day*, *Memento* eller *The Score*, för att nämna ett par. Det var faktiskt länge sedan vi såg en likare till *Butch Cassidy and the Sundance Kid*.

I övrigt har man på sina håll framhållit – som Doris Lessing t.ex. – att då man i den feministiska debatten på ett grovt förenklat sätt har beskyllt den kollektiva manligheten för alla mänsklighetens misstag, har man i själva verket lämnat den uppväxande generationen män utan konstruktiva förebilder. Det som blivit över av idén om det maskulina är skal, gestalter som formats med anabola steroider och preparerats med Viagra.

Om man tänker på att filmen *Sagan om ringen* har lanserats i denna kontext, kan man inte annat än medge det positiva i att den restaurerar vissa tilltalande värden förknippade med maskulinitet. Det *Sagan om ringen* erbjuder är helt enkelt snubblande nära ett alternativ till både velourmannen och steroidgubben. Männerna i den är inte särskilt tjugiga till utseendet, de kan vara gamla, kortväxta, luggslitna, skitiga och få stryk för det mesta – men de har mod, uthållighet, humor och ett rikt känsloliv.

Sagor och populärfilmer bygger i allmänhet på binära oppositioner, ett system av motsatta egenskaper som t.ex. gott och ont, ungt och gammalt, liv och död – och manligt och kvinnligt. Men det finns inte många kvinnor i denna film. De två kvinnliga alverna som skymtar förbi är ljuva och eteriska och deras främsta funktion är att, föga oväntat, förse hjältarna med vila och läkedom. Bristen i sig är talande. Och i brist på faktiska kvinnliga gestalter får man försöka finna något som skulle kunna beteckna kvinnlighet. Och det finns, fast på ett så flagrant sätt och i så öppen dager att man först inte lägger märke till det. Så fungerar ju ideologin: obemärkt.

Enligt strukturalistiska forskare är sagans grundmönster det, att en hjälte tillträder ett rum där han måste lösa uppdrag och klara hinder av olika slag. Man har betraktat detta rum (av äventyr) som ett kvinnligt element medan den som agerar, hjälten, är maskulin. Enligt detta synsätt står alltså själva det visuella universum som filmen presenterar för kvinnlighet. Det är fullt av skönhet: vattenfall, soldis och gröna ängar – men det hårbärgerar dessutom skrämmande avgrunder och förrådiska gåtor.

I en sådan ambivalent värld står filmens hjälte Frodo och hans anförvanter alltså för det goda. Deras uppdrag är att skydda den fred och frihet som dessa domäner åtnjuter gentemot ett framtida hot och förstörelse. Anmärkningsvärt är då att upphovspersonerna till filmen valt att ge den

samlade ondskan ett visuellt uttryck som otvetydigt formats till en kvinnlig symbol. Intressant nog saknar detta fenomen motsvarighet i boken. Nu talar jag varken om själva ringen, som är en sliten symbol för kvinnlighet, eller ens det faktum att när man stoppar fingret i den, händer det alltid något otäckt. Jag syftar snarare på bilden där själva ondskans kärna förtätas, nämligen den bild som i ord beskrivs som ett öga: ”Ett stort öga utan ögonlock som är omgivet av eldslågor.”

När upphovspersonerna visualiserat detta öga har det antagligen föresvävat dem ett getöga med avlång pupill liknande det som skrämte åskådarna i *Rosemarys baby* och åtskilliga andra skräckfilmer. Det är bara det att i gestaltandet av den församlade ondskan i *Sagan om ringen* har man inte bara utelämnat ögonlocken utan även ögongloben med dess vita och irisens rundning. Det som återstår är pupillen, en svart baljformad oval omgiven av flammor: med andra ord bilden av en kvinnas könsorgan, inte särskilt olik dem jag såg ristade på dassväggen på busstationen i min hemstad när jag var liten.

Filmen fick fyra Oscar, bland annat för foto, men också för bästa visuella effekter. Priset inkluderar då också sinnebilderna för den samlade ondskan i *Sagan om ringens* universum – som alltså är en kvinnas eldsflammande, avgrunds-svarta kön. Se på den. Så förfärligt banalt att man nästan drar sig för att påpeka det. Så många satsade miljoner och så resulterar de i en animerad version av dassklotter. Den fräser förstås och växer i storlek och skrämmer väl också, men det ändrar inte saken i sig: det handlar om arkety-piska bilder grundade på kvinnohat.

Är nu detta skadligt, har denna symboliska bild en negativ verkan på alla (unga män) som går och ser *Sagan om ringen*? Är *Sagan om ringen* en dålig film för att den befäster och upprepar de i samhället cementerade mönstren mellan könen? Naturligtvis inte. Det är en välgjord berättelse, ett storartat spektakel: till synes enkel men med många bottnar. Var och en avgör själv vad hon/han gör av de bilder man tar del av, men förhoppningsvis utan att glömma motbilderna.

TYTTI SOILA

Uppgifter

1. Enligt textförfattaren innehåller filmen *Sagan om ringen* många referenser till andra kulturella verk. Vad anser hon vara syftet med dessa referenser?

- A Att filmen ska framstå som nyskapande och originell.
- B Att filmen ska locka en så bred publik som möjligt.
- C Att filmen ska anknyta till en tidlös berättartradition.
- D Att filmen ska anpassas till dataspelens estetik.

2. Vilket av följande i filmen *Sagan om ringen* kan enligt textförfattarens framställning betraktas som kvinnligt?

- A Landskapet där handlingen utspelas
- B Ideologin
- C Kampen mellan gott och ont
- D Vänskapstemat

3. Vad anser textförfattaren om skildringen av män i filmen *Sagan om ringen*?

- A Att den är uppseendeväckande och ovanlig framför allt i sättet att spegla förhållandet mellan könen.
- B Att den är lovvärd eftersom den visar något mer och något annat än de sedvanliga schablonbilderna.
- C Att den visserligen är intressant men alltför fantasipräglad för att påverka dem som utgör en stor del av filmens målgrupp.
- D Att den bakom all polerad yta framträder som platt och otydlig vad gäller det grundläggande budskapet.

4. Vad är det textförfattaren saknar i nutida film?

- A Berättelser om kvinnlig vänskap.
- B Berättelser med litterära kopplingar.
- C Berättelser om manlig vänskap.
- D Berättelser med tydliga symboler.

Graviditet, amning och benskörhet

Osteoporos, dvs. benskörhet, kan uppkomma som resultat av en inadekvat ökning av benmassan under tillväxten eller en hög åldersbetingad förlust. Därför är det viktigt att kartlägga de faktorer som påverkar benmassan, t.ex. graviditet och amning. Syftet med denna översiktsartikel är att utvärdera om graviditet och amning leder till minskad benmassa samt om kvinnor som har fött många barn har lägre benmassa och högre frakturnrisk än kvinnor som inte har fött barn. Minskar benmassan med 10 procent, dubblas frakturnrisken. Låg benmassa i sig är inte symptomgivande, utan det är först när det kliniskt signifikanta tillståndet inträffar, en fraktur, som individen märker av sin sjukdom.

I litteraturen hittar man en rad prospektiva observationsstudier och fall-kontrollstudier som visar att benmassan minskar under en graviditet, en förlust på allt från 2 till 8 procent beroende på undersökt region och använd mätapparat. Men det finns även enstaka studier som motsäger att en graviditet påverkar benmassan. Två ofta citerade studier som konkluderar detta är dock behäftade med metodologiska svagheter. I den första studien skilde sig uppföljningstiderna åt mellan de gravida kvinnorna och kontrollerna, och i den andra studien ingick endast 10 gravida kvinnor.

När man väger samman publicerade studier verkar det därför som om konklusionen blir att en gravid kvinna förlorar upp till 5 procent av benmassan under graviditeten.

I litteraturen hittar man även en rad prospektiva observationsstudier och fall-kontrollstudier som entydigt visar att benmassan minskar under en amningsperiod – en förlust på allt från 4 till 8 procent med sex månaders amning har rapporterats, beroende på undersökt region och använd mätapparat. I motsats till detta har endast enstaka studier rapporterat att amning inte leder till någon förlust av benmassa.

De senaste årens publikationer konfirmerar inte bara att amning är associerad med förlust av benmassa, utan redovisar även en dos-responseffekt, där en lång amningsperiod är associerad med stor benmassaförlust och en kort amningsperiod med liten förlust, fynd som ytterligare styrker att amning verkligen påverkar benmassan. På sikt verkar denna förlust inte ha någon klinisk betydelse, då de flesta studier som följt ammande mödrar även sedan amningen har avslutats, visar att benmassan då normaliseras.

Det föreligger starka indikationer på att innehållet av kalcium i födan är av vital betydelse för benmassan. Under graviditeten förser modern fostret med 25 till 30 g kalcium

för att stödja den fetala skelettutvecklingen, där kalciuminlagringen hos fostret ökar från ungefär 50 mg per dag i vecka 20 till 330 mg per dag i vecka 35. Hos den ammande kvinnan överförs cirka 200 mg kalcium via mammans bröstmjolk dagligen till barnet. Sålunda har den gravida respektive ammande kvinnan ett markant ökat kalciumbehov, något som skulle kunna påverka benmassan i negativ riktning vid otillräckligt kalciumintag. Extra kalciumtillskott verkar dock inte påverka benmassan hos de kvinnor som intar normala mängder kalcium, däremot finns det indikationer på att gravida och ammande kvinnor med lågt kalciumintag har nytta av kalciumsupplement.

Mycket av förändringarna i benmassan är även hormonellt styrda, och där är östrogen förmodligen det viktigaste hormonet för att reglera benomsättningen. Mekanismen bakom östrogenets effekt är inte fullt klarlagd, men östrogenreceptorer har hittats på både osteoblasterna (celler ansvariga för benformationen) och osteoklasterna (celler ansvariga för benresorptionen). Det föreligger också indirekta effekter av östrogen. Även andra hormoner som progesteron och androgener, tyreoidhormon, tillväxthormon, insulinliknande tillväxtfaktor (IGF-1) och prolaktin påverkar benomsättningen. Samtliga dessa hormoner förändras i koncentration under graviditet samt under amning, något som gör att det är mycket svårt att förut säga hur benmassan kommer att förändras.

Graden av fysisk aktivitet är också av betydelse för benmassan. En minskad aktivitetsnivå leder ofelbart till minskad benmassa. Även om kvinnor med normal graviditet rekommenderas att fortsätta med fysisk aktivitet reducerar de flesta successivt sin aktivitetsnivå, åtminstone mot slutet av graviditeten. Efter förlossningen upplever dessutom många kvinnor att det är svårt att finna tid att träna. En minskad fysisk aktivitetsnivå skulle därför kunna medverka till att gravida och ammande kvinnor minskar sin benmassa, men det finns förmodligen en rad andra faktorer som också påverkar benmassan, så som den ökade kroppsvikt och ändrade kroppssammansättning som uppkommer under en graviditet.

I litteraturen finns publicerat en rad tvärsnittsstudier som pekar på att äldre kvinnor som i sin ungdom fött många barn och haft en lång amningsperiod inte har lägre benmassa än kvinnor i samma ålder som har fött få eller inga barn. Intressant nog finns det i det närmaste lika många publikationer som rapporterar att äldre kvinnor som i sin ungdom fött många barn har 3–5 procent högre benmassa än andra kvinnor i samma ålder som har fött få eller inga barn, ett faktum som ytterligare understryker betydelsen av

antalet graviditeter för benmassan. Det verkar sålunda som om förlusterna av benmassa under graviditet och amning inte har någon betydelse i ett långtidsperspektiv.

Även om graviditet och amning är associerade med förlust av benmassa verkar detta inte leda till ökat antal frakturer. En rad prospektiva observations- och tvärsnittstudier rapporterar att äldre kvinnor som i sin ungdom fött många barn inte har större risk att ådra sig frakturer än kvinnor i samma ålder som har fött få eller inga barn alls. Som kontrast till detta har det i nästan lika många publikationer rapporterats att äldre kvinnor som i sin ungdom fött många barn har upp till 59 procent lägre höftfrakturrisik än andra kvinnor i samma ålder som har fött få eller inga barn.

När man väger samman publicerade studier verkar det som om det i hälften av dessa studier konkluderas att det inte finns något samband mellan graviditet, låg benmassa och hög frakturrisik, medan det i andra hälften indikeras att en eller flera graviditeter är associerade med hög benmassa samt låg frakturrisik i högre ålder. I de flesta studierna är författarna däremot överens om att det inte finns något samband mellan amning och frakturrisik.

Uppgifter

5. Vad anger texten om orsakerna till att gravida och ammande kvinnor förlorar benmassa?

- A Forskarna har kommit fram till en rad olika och motstridiga slutsatser i frågan.
- B Det står ganska klart att det minskade kalciumintaget är den främsta orsaken.
- C Det finns flera rimliga orsaker men de exakta förloppen är inte helt klarlagda.
- D Forskningen visar att orsaken i första hand går att finna i hormonella faktorer.

6. Vilken slutsats är mest rimlig utifrån textens beskrivning av graviditetsbetingad benskörhet?

- A Att denna typ av benskörhet nu framför allt drabbar yngre förstföderskor.
- B Att denna typ av benskörhet i sig är ofarlig men oftast leder till följdverkningar.
- C Att denna typ av benskörhet har blivit allt vanligare till följd av minskat kalciumintag.
- D Att denna typ av benskörhet oftast är ofarlig och övergående.

Hittills publicerade studier kan inte ge besked om huruvida det föreligger ett orsakssamband mellan graviditet i ungdomen och hög benmassa och låg frakturrisik i ålderdomen. En förändrad livsstil associerad med arbetsfördelningen i stora familjer har kastats fram som en tänkbar förklaring till fynden. Denna hypotes stöds i litteraturen, där data visar att sambandet mellan färre höftfrakturer och multipla graviditeter verkar vara oberoende av benmassan. Observationsstudier har visat att även om man justerade för skillnader i benmassan, hade kvinnor med många barn färre frakturer än kvinnor utan barn. Paralleller kan dras till fysisk träning av äldre, vilket knappast påverkar benmassan i någon biologisk mening, men minskar risken för att falla – något som borde resultera i minskad frakturincidens.

MAGNUS K KARLSSON, HENRIK G AHLBORG OCH
CAROLINE KARLSSON

benresorption = nedbrytning av skelettet

7. Hur motiverar textförfattarna att de bortser från de studier vars resultat pekar på att graviditet inte påverkar benmassan?

- A Studierna är alltför få.
- B Resultaten är knutna till enstaka regioner.
- C Det finns brister i själva undersökningarna.
- D Resultaten motsägs av ett stort antal andra studier.

8. Vilket av följande påståenden är enligt texten mest korrekt vad gäller frakturrisiken bland äldre kvinnor som fött många barn?

- A Frakturrisiken är stor vilket beror på låg benmassa.
- B Frakturrisiken är stor men ett klart samband med benmassan kan inte påvisas.
- C Frakturrisiken är liten vilket beror på hög benmassa.
- D Frakturrisiken är liten men ett klart samband med benmassan kan inte påvisas.

Ekonomiska kartan

David Forrest har i *Cartographic Journal* presenterat en tio-i-topp-lista över 1900-talets kartor. David Forrest är president i det brittiska kartografiska sällskapet och lärare vid University of Glasgow.

Forrest noterar att han från tidig ålder haft ett stort intresse för kartor. Han har ägnat 25 år åt att forska och bedriva utbildning inom kartografin. Den lista han tagit fram är i stor utsträckning baserad på hans egna erfarenheter av kartor – med visst inflytande från personer som han diskuterat listan med. De utvalda kartorna har det gemensamt att de påverkat utvecklingen inom kartografin under 1900-talet. Det är alltså inte fråga om en topplista där de ur rent kartografisk synpunkt vackraste kartorna har listats. De kartor som står på listan är inte ordnade i någon viss ordning annat än att ordningen är ungefärligen kronologisk. Så här ser listan ut:

1. Antarktis: den sista okarterade kontinenten
2. Internationella världskartan i skala 1:1 000 000
3. Becks karta över Londons tunnelbanesystem
4. Den svenska Ekonomiska kartan
5. Turistkartan över Loch Lomond
6. Månens baksida
7. Peters projektion
8. Statistisk kartläggning
9. Digital Chart of the World
10. Alan Collinsons virtuella värld

En del av dessa kartor är väl inte särskilt välkända i Sverige. Den som vill veta mer om de olika kartorna hänvisas till *Cartographic Journal*. Här skall endast ges en redovisning av motiven för Ekonomiska kartans plats i sammanhanget. Ett starkt bidragande skäl till att den svenska kartan är med på listan är Forrests stora intresse för topografiska kartor.

Han menar att Ekonomiska kartan inte är särskilt välkänd men att den är ovanlig och märklig i många avseenden. Kartläggningen påbörjades 1937 och täckte 80 procent av landet 1978. Huvuddelen trycktes i skala 1:10 000 men vissa mindre befolkade områden gavs ut i 1:20 000. Kartserien – säger Forrest – designades för att tjäna tre huvudändamål. För det första skulle den tjäna som en militär karta med full topografisk information inklusive höjdkurvor. För det andra skulle den redovisa grundläggande markanvändning och för det tredje skulle den redovisa fastighetsbeståndet utanför tätbebyggelsen. Han illustrerar sin framställning med ett utsnitt av kartan i skala 1:10 000 och 1:20 000 över Risinge. Forrest menar att Ord-

nance Survey, det engelska kartverket, borde ta efter den svenska modellen för framställning av sin karta i skala 1:10 000, särskilt över norra Skottland.

Den svenska ekonomiska kartläggningen har en ganska lång historia som man inte kan begära att David Forrest skall känna till. Kartarbetena kom i gång 1864 då Rikets ekonomiska kartverk bildades. Karteringens ursprungliga syfte var endast att skaffa underlag för areell statistik över i första hand åker och äng. Det var länge inte självklart att någon karta alls skulle ges ut, men åtminstone i de flesta län där kartläggningen drog fram gavs det ut en häradsvis sammanställd karta i skala 1:50 000. I samband med att fotogrammetriska metoder utvecklades under 1930-talet beslöt man att en ny ekonomisk kartserie skulle arbetas fram och baseras på en fotokarta. Detta arbete kom i gång 1937, men kartan innehöll då ingen redovisning av höjdförhållandena.

Från militärt håll har man aldrig visat något större intresse för den ekonomiska kartläggningen. Från mitten av 1930-talet till dess att den nya topografiska kartläggningen var avslutad 1978 användes en speciell, hemlig eldledningskarta i skala 1:20 000 i de sammanhang där man inom försvaret hade behov av en noggrann redovisning av terrängens höjdförhållanden. Den nya topografiska kartan blev när den täckte hela landet den militära fältkartan och eldledningskartan avskaffades. Efterhand som höjdkurvor konstruerats för eldledningskartan och sedermera för den topografiska kartan började man från mitten av 1950-talet förse även Ekonomiska kartan med höjdkurvor. Något militärt behov låg emellertid inte bakom detta. De höjdkurvor som redovisas på Ekonomiska kartan är inte primärt framställda för denna kartserie och har därmed egentligen inte den kvalitet som de borde ha vid återgivning i skala 1:10 000.

Det är dock ställt utom tvivel att den ekonomiska karttyp som utvecklades under 1930-talet var en innovation, som länge kom att vara en svensk specialitet. I dagens läge när framställning av ortofotokartor har förenklats genom digital teknik har användningen av fotokartor som grund för olika typer av kartredovisning fått en mycket större omfattning på olika håll utomlands. Det erkännande som den modell som använts i den svenska ekonomiska kartläggningen får genom den presenterade topplistan är glädjande. Det var en innovation som passade särskilt bra i det skogrika Sverige. När karttypen togs fram på 1930-talet spelade nämligen påtryckningar från de skogliga intressenterna en stor roll. Men valet att använda en fotokarta som baskarta motiverades också av att man inte hade till-

gång till fotogrammetriska instrument för att åstadkomma något annat än fotokartor.

Karttypen accepterades dock inte i alla läger. Redan i början av 1940-talet skriver t.ex. Erik Fagerholm, professor i fotogrammetri vid Kungliga tekniska högskolan: ”Den typ av ekonomisk karta som skapades gör ej heller, åtminstone enligt min åsikt, full rättvisa åt fotogrammetrins möjligheter. Måhända hade resultatet blivit ett annat om någon fotogrammetriker av facket fått säga sitt ord.” Ett annat inlägg i denna debatt gjordes i mitten av 1950-talet då frågan togs upp i den statliga s.k. fotogrammetriutredningen. Detta ledde bl.a. till att vissa försöksarbeten med en ny karttyp genomfördes. Särskilt från den dåvarande

lantmäteristyrelsens sida drev man frågan att fotokartan inte skulle vara en del i den tryckta kartan. I stället skulle kartan vara en helt ritad produkt.

I dagsläget anses det väl som helt naturligt att flygbilden i form av ortofoto skall utgöra bakgrund i kartan. Om det är något som nu borde diskuteras är det väl snarast om detta ortofoto skall framställas ur bilder fotograferade i svart-vitt som nu eller baseras på annat material som färg- eller IR-färgfilm.

LARS OTTOSON

topografisk karta = karta som visar terrängens höjdförhållanden samt bl.a. vägnät, bebyggelse och skogsmark

Uppgifter

9. I vilket avseende var den svenska Ekonomiska kartan en nyskapelse, enligt textförfattaren?

- A Den beskrev markens användning.
- B Den visade skogsmarkens utbredning.
- C Den utgick från fotografier.
- D Den innehöll höjdkurvor.

10. Textförfattaren bemöter David Forrests uppgifter kring Ekonomiska kartans tillkomst. I vilket avseende har Forrest fel, enligt textförfattaren?

- A Kartan utformades inte för de syften som Forrest hävdar.
- B Initiativet till kartläggningen kom från annat håll än vad Forrest hävdar.
- C Kartläggningen utfördes med hjälp av annan teknik än vad Forrest hävdar.
- D Kartan fick inte den internationella uppmärksamhet som Forrest hävdar.

11. Vad i Sverige gjorde Ekonomiska kartan till en lämplig karttyp?

- A Den rika tillgången på statistik.
- B De tydliga markägarförhållandena.
- C Det svenska landskapets utseende.
- D Det starka intresset för innovationer.

12. Hur betraktas Ekonomiska kartan i dag, enligt texten?

- A Som ett seriöst men kortlivat vetenskapligt försök.
- B Som en teknisk föregångare med många efterföljare.
- C Som ett lyckat resultat av en fri och oberoende forskning.
- D Som en produkt av dåtidens begränsade ekonomiska resurser.

Den nationella identiteten

När olika grupper möts inom ett samhälle uppstår frågan vad det är som skall kunna hålla samman grupperna trots de olika kulturella utgångspunkterna. Finns det någon möjlighet att forma och befrämja en enhet i mångfalden? Problemet är att skapa en identifikationsgrund som inte favoriserar en grupps intressen till priset av andra gruppers vitala intressen. Rädslan att vara partisk får å andra sidan inte leda fram till en urvattnad samhällsidentitet. Samhällsidentiteten måste ha ett substantiellt innehåll som motiverar att grupperna lever och verkar tillsammans. Den kritiska frågan är således om det finns något som olika grupper kan samlas kring och som de alla kan betrakta som en meningsfull samhällsidentitet.

När vi talar om samhällsgemenskaper i dagens värld menar vi ofta nationella gemenskapsformer. Då en individ talar om en samhällsidentitet eller en samhällsgemenskap är det just den nationella identiteten som ofta avses. Även om nationalstater har funnits under en lång tidsperiod från den nya tidens början är dock nationalismen som ideologi ett relativt nytt fenomen. Det var framför allt under 1800-talet som nationalismen fick ökat fotfäste i Europa. Nationalismen tog sig bl.a. uttryck i föreställningen att varje nationell gemenskap har rätt till självbestämmande, något som i sin tur ansågs motivera en territoriell statsbildning.

Nationalismen brukar vanligtvis definieras i etniska termer. Den nationella identiteten kopplas då till en grupp med ett gemensamt språk, en gemensam historia och en gemensam kultur. En nationell identitet behöver dock inte vara kopplad till en etnisk identitet trots att etniska grupper ibland har utvecklats till nationella rörelser. Vi kan tala om civil nationalism i de fall då människor i ett landområde identifierar sig med vissa moraliska och konstitutionella principer. Den amerikanska nationalismen har beskrivits som en civil nationalism vilken har ansetts vara mer öppen mot invandrare än den etniska nationalismen. Den civila nationalismen i ett land som USA är dock inte kulturellt neutral eller frånkopplad en historia. Den amerikanska identiteten är uppbyggd kring en invandrarhistoria där begrepp som nybyggeranda och individuella initiativ står i förgrunden. Den politiska ramen för den civila nationalismen har också varit den västerländska upplysningstidens rättighetsidéer. I det politiska idégodset ingår bl.a. begrepp som religiös tolerans och yttrandefrihet.

Den nationella identiteten har av en del forskare ansetts vara beroende av politiska faktorer som framväxten av enhetliga statsförvaltningar och utbildningssystem. Socialantropologen Ernest Gellner har betonat att förändringar i ekonomin och framväxten av ett industrisamhälle krävde gemensamma referensramar i form av ett

enhetligt språk. Industrisamhällets krav på arbetsdelning och samarbete motiverade en kulturell enighet. Denna teori om nationalismens beroende av det moderna industrisamhället har dock inte stått oemotsagd. Den amerikanska forskaren Liah Greenfeld hävdar att nationalismen dök upp före industrialiseringen. Greenfeld presenterar som ett motexempel den nationalism som växte fram i 1500-talets England. Den nationella idén spelade en stor roll i Henry VIII:s kamp mot den romerska kyrkan. Nationalismen var, enligt Greenfeld, en frukt av reformationstiden. Man kan dock hävda att nationalismen som idé fick en större utbredning hos de breda folklagren genom industrisamhällets framväxt.

I identitetsforskningen understryks ofta att identiteter, exempelvis de nationella, är skapade eller konstruerade. Benedict Anderson är en forskare som har argumenterat för att nationella identiteter innehåller konstruerade eller föreställda drag. Anderson kallar följaktligen en nation för en "föreställd gemenskap". Enligt Anderson var en väsentlig grund för den nationella identiteten framväxten av ett mediaflöde. Genom tidningar och böcker kunde en kollektiv identitet som den nationella skapas, bl.a. kring föreställningar om en gemensam historia. De olika folkskolorna som byggdes upp under 1800-talet bidrog till att förmedla nationella historieskrivningar. I dessa historieskrivningar kunde det ingå mytiska inslag om en etnisk homogenitet och en gemensam kultur. Konstruerade historieskrivningar var speciellt vanliga om landet bestod av flera etniska grupper. En nationell historieskrivning växte då fram för att hålla samman de olika grupperna.

I någon mening bär alla kulturella identiteter på konstruerade drag. Den relevanta frågan är inom vilka områden som det föreställda eller konstruerade kommer in. Att en nationell identitet är konstruerad och förändringsbar kan ibland visa sig vara till fördel. Den nationella identiteten kan anpassas till etniska och politiska förändringar, och den kan även bli tillgänglig för invandrare med en annan kulturell bakgrund än majoritetsbefolkningens.

De väsentliga frågorna är istället om den nationella identiteten är integrerad på ett självständigt sätt hos en individ, och om identiteten uttrycker acceptabla värden. En kritisk fråga i detta sammanhang är om den påstådda nationella identiteten verkligen avspeglar alla medborgares vitala intressen eller om identiteten bara tar hänsyn till en bestämd grupps intressen. När en person gör anspråk på att beskriva de väsentliga egenskaperna i en kollektiv identitet som den nationella, bör man i regel inta en ifrågasättande attityd. Den fråga som bör ställas är vems intressen en sådan beskrivning kan tjäna.

Statsvetaren Elisabeth Kiss nämner några talande exempel på moraliskt diskutabla historieskrivningar. Till vissa nationella identiteter knyts t.ex. en föreställning om att nationen har blivit utsatt för en lång historia av orättvist lidande och att den inte har fått sin rättmätiga plats i världssamfundet. I andra fall kan en överlägsenhetstanke föreligga. Man föreställer sig då att den nationella kulturen i någon mening är överlägsen andra nationella kulturer. En annan typ av verklighetsförfalskning kan föreligga när en etnisk grupp anser sig ha skapat en nationell kultur, medan kulturen i själva verket är ett resultat av flera olika gruppers aktiviteter.

Kiss är noga med att understryka att falska föreställningar inte nödvändigtvis behöver misskreditera en nationell identitet. I en nationell identitet kan det finnas en falsk övertygelse om att nationen i det förflutna uppvisat tolerans mot andra kulturer. Denna föreställning kan sedan ligga till grund för konstruktiva ageranden i dagspolitiken. Flera kolonier i tredje världen har också format nationella identiteter i syfte att frigöra sig från olika kolonialmakter.

Vilka värden brukar då förknippas med en nationell kultur? De nationella kulturerna gör ofta anspråk på att förverkliga flera olika värden för sina medlemmar. Det är inte bara fråga om att skänka en individ en geografisk lokalisering. Den nationella kulturen gör även anspråk på att tillhandahålla en tidsmässig lokalisering genom olika traditioner. En medlem av en nation kan även uppleva att hans eller hennes handlingar får en speciell lyster eller dignitet genom att de bidrar till nationens liv.

En nationell kultur innehåller också föreställningar om en speciell gemenskap mellan nationens medlemmar. Den engelske filosofen och statsvetaren David Miller hävdar att en nationell identitet kan bidra till att människor upplever solidaritet trots att de inte känner varandra. En nationell identitet kan också få människor att engagera sig i gemensamma projekt. De kan sträva efter att förverkliga kollektiva värden som en ren miljö. Flera av dessa värden kan, som vi tidigare nämnt, förknippas med andra kulturer som inte är nationella.

HANS INGVAR ROTH

Uppgifter

13. Vilket av följande är forskarna Ernest Gellner och Liah Greenfeld inte överens om, enligt texten?

- A Industrialiseringens betydelse för nationalismens framväxt.
- B Nationalismens påverkan på industrisamhällets befolkning.
- C Graden av folkligt stöd för nationalismen vid industrialiseringen.
- D Nationalismens konkreta uttryck i det industriella samhället.

14. Vilken är den främsta sammanhållande faktorn i ett samhälle som präglas av civil nationalism, enligt textens resonemang?

- A Etniciteten
- B Idétraditionen
- C Befolkningen
- D Religionen

15. Vad hävdar statsvetaren Elisabeth Kiss enligt texten om de inslag av verklighetsförfalskning som finns i nationella identiteter?

- A Att de sällan tycks gynna nationens relation till omvärlden.
- B Att de främst återfinns hos unga och nybildade stater.
- C Att de förefaller att stärka majoritetens ställning ännu mer.
- D Att de ibland kan leda till konkreta positiva resultat.

16. Vad är enligt textförfattaren nyckeln till en fungerande nationell identitet?

- A Att man i enlighet med historiska erfarenheter ökar den kulturella mångfalden i samhället.
- B Att man finner en gemensam och relevant grundval för alla samhällsgrupper.
- C Att man stärker och betonar individens samhällseliga rättigheter.
- D Att de styrande verkligen representerar samhällets alla inflytelserika grupper.

Miljöundervisning

Det finns flera begrepp som används i anslutning till miljöundervisning. Axelsson (1997) har gjort en genomgång av begrepp använda i svensk- och engelskspråkig litteratur och pekar på svårigheterna att särskilja de olika begreppen och att se vilka som motsvarar de svenska i engelskspråkig litteratur. Axelsson diskuterar också möjligheten att använda något av begreppen *utbildning för hållbar utveckling* eller *lärande för hållbar utveckling* vilka som uttryck är i bättre överensstämmelse med internationella dokument.

Här intresserar jag mig framför allt för den ekologiska dimensionen av hållbar utveckling. Därför använder jag begreppet miljöundervisning för utbildning i skola och lärarutbildning om miljöfrågor och begreppet miljökunskap om ämnesinnehållet. Med miljöundervisning menar jag hur en kurs (ett ämne eller ett tema) som handlar om miljöfrågor organiseras och genomförs. Man tar i detta arbete ställning till målen för undervisningen, hur eleverna lär sig, hur stoffet väljs, vilka metoder som ska användas och hur kursen ska examineras. Med miljökunskap menar jag det innehåll som handlar om miljöfrågorna. Det finns naturvetenskapliga, humanistiska, samhällsvetenskapliga, etiska och politiska kunskapsdelar i miljöfrågorna. Fokus ligger naturligtvis på olika delar i olika sammanhang men alla kunskapsområdena bidrar med viktigt innehåll för förståelsen av miljöfrågorna.

Posch (1996) beskriver traditionell miljöundervisning på följande sätt: dominans av systematisk kunskap, hög prioritet ges åt väletablerade fakta så att skolan kan upprätthålla en god kontakt med den akademiska världen, låg prioritet för öppna och kontroversiella ämnen och för personligt engagemang och delaktighet. Kunskap är ofta uppdelad i fack efter akademisk tradition, vilket ger tydliga strukturer. Undervisning bedrivs via förmedlingspedagogik. I en förbättrad och förändrad miljöundervisning bör eleverna utveckla dynamiska kvaliteter som krävs för arbetslivets förändringar – självständigt tänkande, initiativförmåga, förmåga att samarbeta, ta ansvar, definiera problem, reflektera och att tänka förutseende.

Tilbury (1995) skriver att miljöundervisning har förändrats från att huvudsakligen vara *Education about the environment* (undervisning om miljön) till *Education in the environment* (undervisning i miljön) och *Education for the environment* (undervisning för miljön).

I miljöundervisning i Skandinavien har fokus ofta legat på studier av miljöproblem och vilat på ekologisk kunskapsgrund. Undervisningen har gått ut på att visa att naturen blivit skadad och på att lära sig att identifiera problemen. Den grundläggande idén är att naturvetenskapliga kunskaper och färdigheter är de viktigaste parametrarna för handling och beslut. När miljöundervisning

började utvecklas i större omfattning på 70-talet var det undervisning *om* miljön som dominerade. Läraren var huvudaktören i klassrummet och undervisningen var förmedlande. Miljöproblemen, deras orsaker och konsekvenser behandlades särskilt i kemi- och biologiämnet. Östman (1992) visar i sina analyser av läroböcker från 80-talet att det är vanligt att dessa sakligt tar upp miljöproblemens orsaker och konsekvenser men utan normativ skrivning. Typiskt är att det sista kapitlet i kemiboken handlar om miljökunskap och då beskrivs allt elände människan ställer till med utan några förslag till lösningar. Eleverna ska lära sig att människan hotar sin existens genom att förstöra naturen. Undervisning som inriktas på beskrivning av miljöproblem anses medföra att elever blir handlingsförlamade, oroliga och känner sig maktlösa, och leder inte till ett adekvat miljöhandlande.

Miljöundervisning *i* miljön kan tolkas dels som att miljöengagemang har sin bas i kärlek till naturen, dels som att miljöarbete startar i det lokala samhället och kräver studier utanför skolan. Tilbury (1995) beskriver det som att man i miljöundervisning om miljön arbetar med huvudet och i miljöundervisning i miljön arbetar med hjärtat. Under 80-talet etablerades naturskolor i Sverige. De underlättade för lärarna att börja med miljöundervisning eftersom det fanns lärarresurser knutna till naturskolorna. Det fanns ett antagande om att naturupplevelser leder till miljöengagemang.

Breiting (1990) pekar dock på skillnaden mellan rena naturstudier och miljöstudier. En undervisning som har sitt fundament i naturstudier lär eleverna att konservera naturen istället för att delta i framtidsutvecklingen. De måste bli duktigare på att förstå varför vi har miljöproblem, och vilka krafter i samhället som åstadkommer eller förhindrar miljöproblem. Det betyder inte att naturstudier saknar värde. Tvärtom är de kraftfulla verktyg för studier och uppskattade av elever, men i miljöstudier måste vi flytta uppmärksamheten från rena naturobservationer till människans problematiska utnyttjande av naturresurserna.

Miljöundervisning *för* miljön fick tillsammans med miljöundervisning *i* miljön ett större genomslag i skolan under 90-talet. Metoder togs fram för att utveckla elevernas förmåga att utifrån sina egna värderingar agera för miljön. Problemlösning blev viktigare under 90-talet även om det i dokumenten betonats tidigare. Miljöundervisning för miljön innebär att målet för god miljöundervisning är att utveckla en bättre miljö. Den går längre än de beskrivna *om* och *i* miljön-strategierna genom att eleverna ska utveckla ansvar och aktivt deltagande.

Det finns en tendens att betrakta miljöundervisning för miljön som ett sätt att modifiera beteenden. Den kan

innefatta sopsortering, minskad vatten- och energiförbrukning. Men dessa insatser bygger inte på att eleverna tagit medvetna beslut om vad som ska göras. Miljöundervisning ska inte handla om kvantitativa förändringar utan om kvalitativa. Det finns en stor risk att miljöundervisning liksom hälsoundervisning blir moraliserande. Att öva elever i gott miljöuppförande bygger på en uppfattning om att om bara goda exempel kan överföras till eleverna så kan de sedan tillämpa dem i andra situationer. Sørensen (1997) menar att det finns en paradigmatiskskillnad mellan undervisning som syftar till beteendeförändringar och undervisning som syftar till handlingskompetens. Den första är moraliserande medan den andra är demokratisk.

För mig är skillnaden som bl.a. Sørensen (1997) tar upp mellan moralisering och demokratisk fostran svår att helt ta till mig. Jag tycker det är riktigt att elever ska tränas i självständigt beslutsfattande och att de beslut de fattar i grunden ska respekteras. Jag är också övertygad om att ren träning i goda miljöhandlingar inte leder till ökade insikter i miljöproblemen. Det behöver dock inte vara så att träning i goda vanor genomgående bygger på en mora-

liserande undervisning. Det kan vara att man liksom i hälsofrågor utför ett antal vettiga handlingar som rutin t.ex. att sortera papper, använda båda sidorna på pappret, panta burkar, borsta tändarna och tvätta händerna. Att skapa sådana rutiner ger tid och utrymme för träning i beslutsfattande i frågor där det råder större oenighet om vad som är riktiga beslut. Det måste också finnas en diskussion om vilka handlingar som faktiskt är bra för miljön och vilka som är mindre bra. Jag håller med om att både hälso- och miljöundervisning har en tendens att bli moraliserande. Att respektera den enskildes beslut är lätt att säga men det finns gränser som besluten måste hålla sig inom. Dessutom är målet både för skolans hälso- och miljöundervisning att fler människor agerar på ett sätt som är bra för hälsa och miljö. Annars har inte undervisningen något berättigande. Det är en balansakt att utan att vara moraliserande fostra ungdomar så att de som grupp ändrar beteende i positiv riktning.

MARGARETA EKBORG

Uppgifter

17. Vilken kritik har Breiting mot de rena naturstudierna, enligt textförfattaren?

- A De inriktas för mycket på eländesbeskrivningar.
- B De lämpar sig främst för redan miljöengagerade.
- C De lägger alltför stort fokus på problemlösning.
- D De inriktas för lite på miljöproblemens orsaker.

18. På vilket sätt skiljer sig, enligt textförfattaren, miljöundervisningen på 90-talet från den på 70-talet?

- A Den är mer lik grundläggande akademisk utbildning.
- B Den är mer inriktad på praktiska naturstudier.
- C Den ägnar sig mer åt provtagning och kemisk-biologisk analys.
- D Den är mer inriktad på problemlösning och personligt engagemang.

19. Vilket problem med den tidiga miljöundervisningen tar textförfattaren upp?

- A Att enbart beskrivande undervisning kan fungera passiviserande.
- B Att inlästa kunskaper kan vara svåra att omsätta i praktisk handling.
- C Att naturstudier utan teoretisk grund ofta blir konserverande.
- D Att det personliga engagemanget försvåras om kontroversiella ämnen undviks.

20. Hur ställer sig textförfattaren till Sørensens resonemang om miljöundervisningens två sidor?

- A Helt negativ, eftersom det är odemokratiskt att försöka styra beteenden.
- B Delvis negativ, eftersom man kan påverka beteenden utan att moralisera.
- C Delvis positiv, eftersom demokratin väger tyngre än moralen gör.
- D Helt positiv, eftersom demokrati och moral är två skilda saker.